

Die Sterre

CONSTANT WILLEMS

De werkgroep bouwhistorie, onderdeel van de Historische Vereniging Zutphen, heeft tijdens haar bestaan, nu al veertien jaar, een schat aan gegevens verzameld over oude panden in de Zutphense binnenstad. Een paar publicaties volgden als een verslaglegging van die gegevens en inmiddels staat er alweer een nieuwe publicatie op stapel. Omdat er zo langzamerhand een duidelijk beeld begon te ontstaan over met name de veertiende-eeuwse wijze van het bouwen van woonhuizen in onze stad, leek het voor mij nuttig om daar eens een maquette van te bouwen. Het werd een maquette van een fictief gebouw dat in die gedaante heel goed in een van de straten van Zutphen had kunnen staan. Omdat de meeste woonhuizen in die tijd een naam hadden, bedacht ik de naam *Die Sterre*. Over die maquette gaat de volgende beschrijving.

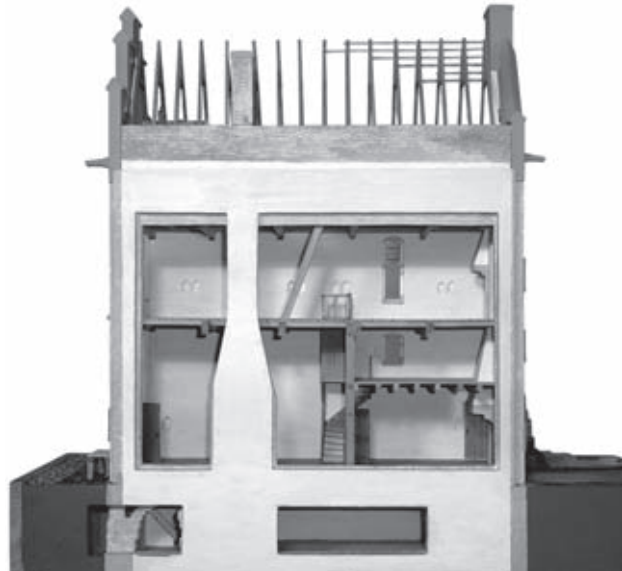
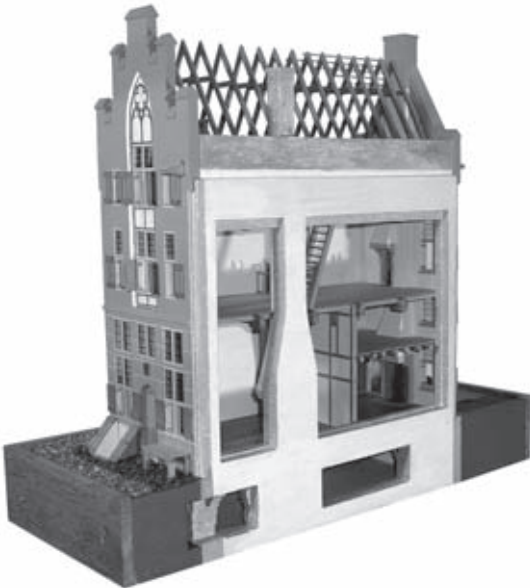
De maquette is geheel op schaal 1 : 50, en geeft een beeld van de woning van een koopman, zo rond het jaar 1400, gelegen op de hoek van een straat. Alleen de gevel die grenst aan het huis ernaast is open gelaten, zodat we als bij een poppenhuis naar binnen kunnen kijken. Alle verdiepingen, alsmede

de kelder en de gehele kapconstructie, ontstaan van dakpannen, zijn hierdoor zichtbaar. De kelder kan verlicht worden door een bescheiden lampje.

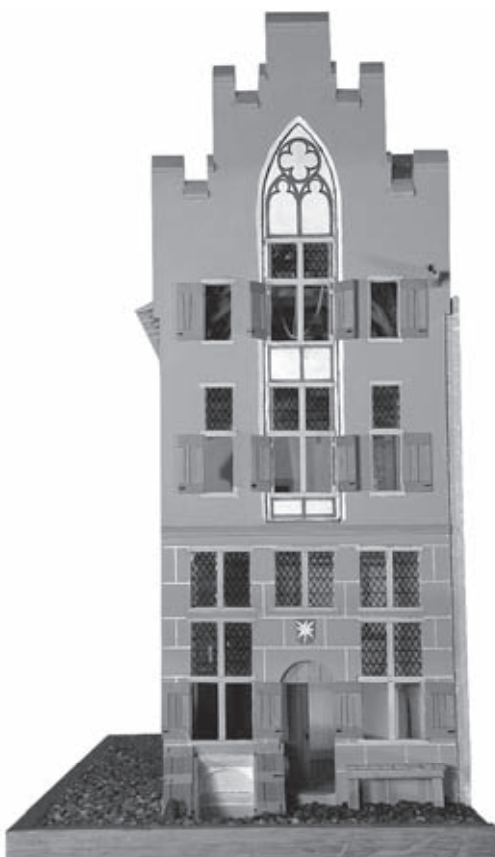
Het plaveisel van de hoofdstraten uit die tijd bestond in de meeste gevallen uit keien. De

Maquette van het woonhuis Die Sterre, een niet bestaand gebouw, maar een reconstructie van een woonhuis zoals het er in de binnenstad van Zutphen gestaan zou kunnen hebben rond 1400. (alle maquettefoto's: Frans Leurink)

De opengewerkte zijgevel.

houten bestrating, zoals in voorgaande eeuwen, was reeds lang niet meer in gebruik. De gevels zijn gepleisterd en geschilderd, zoals bij de meeste panden op het einde van de veertiende eeuw. Het pleisterwerk heeft in dit geval een rode kleur, die op een paar plaatsen in de stad fragmentarisch is aangehouden. Het schilderen in blokmotieven blijkt mode te zijn geweest. Omdat er toch gepleisterd werd, deed het er niet erg toe of het onderliggende metselwerk keurig in verband was uitgevoerd. Als we heden ten dage dus gevels gaan ontleisteren en in het zicht laten, dienen we ons terdege af te vragen of dit in de bouwtijd ook zo was. Pas na de veertiende eeuw zien we veelvuldig niet gepleisterd metselwerk in een strak verband uitgevoerd, maar dan was het ook de bedoeling dat dit gezien werd.

De rijk versierde voorgevel.

In de voorgevel valt meteen de kleurige hoge gotische nis op. Dergelijke nissen, maar dan ontdaan van pleisterwerk, worden in de stad nog steeds aangetroffen. Bij onderzoek in Bornhovestraat 41 kwam vast te staan dat dergelijke nissen niet alleen gepleisterd waren maar vaak waren voorzien van figuratieve voorstellingen. De voorstelling op de marquette is hieraan ontleend. De rijk uitgevoerde trapgevel is opvallend. Een oude prent van de Lange Hofstraat, getekend door Van Beerstraten, laat zien dat de meeste gevels in die straat er ongeveer zo uitzagen. In de gevels zien we een aantal lichtopeningen.* De van luiken voorziene vensters zijn kruis- en kloostervensters. 's Nachts en bij koud weer konden de luiken de onderste openingen afsluiten. De bovenste openingen waren voorzien van glas-in-lood. Glas was

* Zie ook 'Daglichtopeningen in gebouwen' in *Zutphen 1-2006*.

Het onderste deel van de voorgevel.

De zij- en achtergevel.

De achtergevel, met tussen de deur en het kruisvenster de buitentrap naar de kelder.

erg duur, zodat men het maar spaarzaam gebouwde. In latere eeuwen werden ook de onderste openingen van deze vensters hiervan voorzien.

In de voorgevel bevindt zich de hoofdingang: een zware deur die leidt naar een grote, hoge ruimte op de begane grond.

Boven de deur de naam van het huis: *Die Sterre*, afgebeeld als een ster op een schildje. Verreweg de meeste mensen konden destijds niet lezen, zodat een dergelijke afbeelding voor hen voldoende was om de weg te vinden naar dit pand, in een tijd dat er van huisnummers nog geen sprake was. Links van die deur zit de toegang naar de kelder. Rechts staat een soort tafel waarop koopwaar kon worden uitgesteld. Op de hoek, in het plaatsje, is een schampsteen aangebracht, die moest voorkomen dat karren die de bocht wat te nauw namen met hun wielen de gevel zouden beschadigen.

De zijgevel laat zien dat er geen goot aan het dak hing. Het regenwater liep van de pannen af direct naar de straat. Om het metselwerk toch wat te beschermen bracht men een voorziening aan om het vocht zo ver

mogelijk van de gevel af te houden. Bouwsporen van deze *schegstukken* zijn in een paar gevallen aan Zutphense huizen teruggevonden.

Onder in de gevel bevinden zich een paar vensters, voorzien van tralies, die licht toelaten in de kelder.

De achtergevel en de muur langs de straat zijn voorzien van een afdekking die men een *ezelsrug* noemt. Op deze wijze kon het regenwater beter van de gevel afgevoerd worden. Dat bood ook enige bescherming voor het ondergelegen metselwerk. Ezelsruggen komen nog veel in de stad voor.

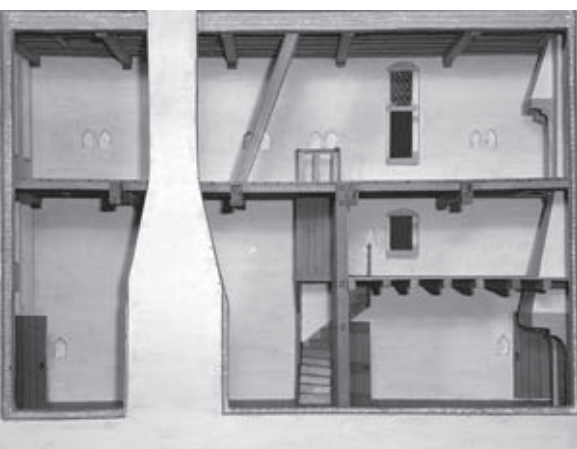
In de achtergevel zitten twee kruisvensters met daartussen een bolvenster. Dit bolvenster is in feite een half kruisvenster, waarvan de rechter opening is voorzien van glas-inlood, en de linker is voorzien van een luik. Hierdoor waren deze vensters geschikt voor het verlichten van zeer lage vertrekken.

Onder deze gevel bevindt zich de trap naar de achterste kelderingang.

De kelders van dergelijke woonhuizen waren doorgaans niet van binnenuit toeganke-

De kelder met bij de trap het halve tongewelf.

Links onder de hoge voorruimte, daarachter de woonruimte met daarboven de insteek. In de scheidingswand de spiltrap naar de insteek en de verdieping.

lijk. Er bevond zich alleen een toegang vanaf de straat, met soms een extra toegang vanuit de tuin. Zo konden de kelders apart worden verhuurd. Verder was het hierdoor mogelijk om brandbare stoffen – olie, teer en smeermiddelen – op te slaan, wat de overheid verbood voor de hoger gelegen ruimten in het huis.

Doordat de toegang tot de begane grond in het midden van de gevel zat, moest de keldertoeegang links of rechts daarvan worden gemaakt. Daardoor was het niet mogelijk om een tongewelf tot aan de voorgevel te laten

doorlopen. Voor de kelderingang zou dan door de boog in het gewelf geen plaats meer zijn. Om die reden maakte men een half tongewelf bij de ingang, dat haaks stond op de rest van het gewelf. Gewelfconstructies als deze komen zeer veel voor in de stad. Naderhand werden de kelders wel bereikbaar gemaakt vanuit het pand en zien we dat er nieuwe toegangen werden gehakt, voorzien van houten trappen, in de bestaande gewelven.

De begane grond bestond doorgaans uit een zeer hoge voorruimte, met een lagere ruimte

De woonruimte met de belangrijkste stookplaats.

daarachter, waarboven zich nog een zeer lage ruimte bevond. Die hoge voorruimte was bedoeld voor de uitstalling van goederen, en was tevens de eigenlijke handelsruimte. Die was voor die tijd rijk ingericht met een fraaie schouw, geglazuurde gekleurde tegels en soms beschilderde balken.

De lage ruimte daarachter was in feite de woonruimte van het gebouw. Hier bevond zich de stookplaats waarboven gekookt werd. De lage ruimte daarboven, die tevens werd verwarmd door het vuur in het daaronder gelegen vertrek, was de slaapruijme voor de bewoners. Men noemde dit de *insteek*. Deze ruimtelijke inrichting komen we hier en daar nog tegen in de stad.

Overzicht van de zolder met uiterst links het hijswiel; op de voorgrond de hoger dan de achterliggende goot opgetrokken brandmuur.

Tussen de hoge voorruimte en de beide daarachter gelegen vertrekken bevond zich doorgaans een houten wand, waarin ook de spiltrap was opgenomen, die doorliep tot op de verdieping. In die houten wand bevonden zich vaak enige lichtopeningen, ook bedoeld om zicht te hebben in de hoge voorruimte. Het toilet vond men meestal niet in het huis zelf, maar in een los gebouwtje op het achterterrein, voorzien van een beerput. Water verkreeg men via een nabij geplaatste stadspomp; een waterput in de kelder behoorde tot de uitzonderingen.

De verdieping was meestal een grote ongedeelde zaal, die voor allerlei doeleinden werd gebruikt. Men kon hier gasten onderbrengen of goederen opslaan; de ruimte was bij uitstek geschikt voor het houden van bijeenkomsten en feesten. Vrijwel altijd bevond zich hier ook een stookplaats. Vaak werden er veel kaarsnissen aangebracht, bedoeld om de ruimte op zo veel mogelijk plaatsen te verlichten.

Via een rechte trap, een spiltrap of een ladder kwam men op de zolder. De zolder was voorzien van gebinten om de daksporen van de kap te ondersteunen. De meeste kappen in de oude binnenstad hebben gebinten en sporen van hoge ouderdom, die vaak teruggaan tot de bouwtijd.

In de kap bevond zich doorgaans een hijswiel. In de veertiende eeuw was de hijsinstallatie over het algemeen binnen het gebouw gesitueerd. Door middel van luiken in de zolder- en verdiepingvloer, net zoals bij windmolens, kon men de goederen ophijsen, met behulp van het hijswiel. Later werden de hijsraderen zodanig aangebracht dat de goederen buiten de gevel werden opgehesen, zoals nog steeds zichtbaar is bij een groot aantal panden.

De afscheiding met het buurpand is bijzonder. Gemeentelijke verordeningen in die dagen stonden geen gemeenschappelijke goot toe tussen twee panden. Men moest tussen die goten een hoge muur metselen die het overslaan van brand zou moeten voorkomen.

Dergelijke brandmuren komen we nog steeds tegen in de stad, maar zijn vanaf de grond niet goed zichtbaar.

De dakbedekking bestond uit gebakken pan- nen, de zogenaamde boven- en onderpan- nen, ook wel schertsend *monniken en non- nen* genoemd.

Het is duidelijk dat veel bestaande panden in de stad er ongeveer zo hebben uitgezien als de maquette weergeeft. De meest ingrij- pende wijzigingen ondergingen de voorge- vels, die alle eeuwen met de telkens weer veranderende mode meegingen. Daardoor verkeren nog maar weinig gevels in de oor- spronkelijke staat. De rijke trapgevels ver- dwenen omdat ze ouderwets werden geacht, maar ook omdat dergelijke gemetselde con- structies veel onderhoud vergden. Uitvindin- gen op het gebied van raamconstructies, waarvan het schuifraam wel de belangrijkste was, zorgden er voor dat de oude klooster-, kruis- en bolvensters verdwenen. Ook bin- nen in de huizen veranderde erg veel. Door de verdiepingsbalklaag hoger te leggen ver- hoogde men het plafond van de onpraktische

lage insteken, en kon men daardoor de in- steek zelfs doortrekken tot aan de voorgevel, zodat het een volwaardige extra verdieping werd. Ook de zolderbalklagen werden veel- vuldig verhoogd, en daarbij schroomde men niet om de gebinten in te korten. Dat hier- door bijna onbegaanbare zolders ontston- den, vond men kennelijk niet zo'n bezwaar.

Ook de luxe in de huizen nam toe. Toiletten en badgelegenheden werden ingebouwd, keukens werden doelmatiger. Een minder fraai gevolg was dat tegen de onderzijden van de prachtige gewelven in de kelders een storend geheel van afvoerbuizen werd opge- hangen.

Winkels werden gemoderniseerd en grote glazen puien vervingen de slecht verlichte ruimten uit vroeger eeuwen.

Het is in die in verwarring brengende interi- eurs dat de werkgroep bouwhistorie op zoek gaat naar sporen uit het verleden. En het is daarbij niet zelden een verrassing dat er nog zoveel aan het licht komt.

Wat zijn toch pulmten?

JAN FRINGS

Wie gidst in de Librije, weet dat zo'n honderd jaar geleden K.O. Meinsma zich er intensief mee bezig heeft gehouden. De lessenaars waar de boeken op liggen, werden door Meinsma *pulmten* genoemd. Maar niemand blijkt dat woord te kennen.

Het woord *pulpit* is bekender; dat is Engels voor preekstoel. Blijft dat Meinsma het in zijn geschriften hardnekkig over *pulmten*, soms *pulmpten*, had. Als je wat preciezer leest, zie je dat het vaak om transcripties gaat. Hij heeft het over Slindewater, die het weer heeft over *pulmten*. Zou Meinsma zich vergist kunnen hebben? Slindewater schreef in wat we nu oud schrift noemen. Dat was

zijn handschrift en misschien had hij een las- tig handschrift. Misschien schreef hij een paar halen die hij als pi bedoelde, maar die er uitzien als m. Meinsma was niet gek, maar toch zou je zelf wel eens willen zien wat Slindewater geschreven heeft.

Er zijn kortere wegen om dit te onderzoeken. Er bestaan woordenboeken, zoals het *Mid-*